

Tefsîru'l-Ceylânî'nin Abdülkâdir Geylânî'ye Nisbeti Meselesi

Orkhan MUSAKHANOV* - Necdet TOSUN**

Özet

Bu makalenin gâyesi Abdülkâdir Geylânî'ye nispet edilerek *Tefsîru'l-Ceylânî* adı altında 2009 senesinde İstanbul ve Beyrut'ta iki farklı yayınevi ve iki farklı muhakkik tarafından neşri yapılan eserin Abdülkâdir Geylânî'ye (ö. 561/1166) âit olup olmadığını tespit etmektir. Adı geçen tefsirin üslup ve muhtevâsı, Geylânî'ye âidiyeti konusunda şüpheler uyandırmıştır. Bunun üzerine yapılan incelemede, eserin ilk sayfalarında müellifin bu tefsire *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtihu'l-gaybiyye* ismini verdiği görülmüştür. Bu isimdeki tefsirin de Baba Ni'metullah Nahçivânî'ye (ö. 920/1514) âit olduğu, Kâtib Çelebi'den (ö. 1067/1657) itibaren konunun uzmanları tarafından bilinmektedir. Geylânî'ye nisbet edilen bu tefsirde İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-hikem* isimli eserinden bazı nakiller yapılmış olması da eserin Geylânî'ye âidiyetini imkânsız hâle getirmektedir. Çünkü İbnü'l-Arabî, Geylânî'den sonra yaşamıştır. Her şeyden önemlisi, asıl adı *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye* olan bu Arapça tefsirin, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki müellifin kendi el yazısıyla olan 901 (1496) tarihli orijinal nüshasının sonunda müellif kendi adını Ni'metullah b. Mahmud en-Nahcivânî olarak açıkça zikretmiştir. Yapılan araştırmalar sonunda *Tefsîru'l-Ceylânî* adıyla basılan bu eserin Abdülkâdir Geylânî'ye değil, Baba Ni'metullah Nahçivânî'ye âit olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Abdülkâdir Geylânî, Ni'metullah Nahçivânî, *Tefsîru'l-Ceylânî*, İşârî tefsir, *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtihu'l-gaybiyye*.

The Problem of the Attribution of Tafsir al-Jailani to Abdulqadir Jailani Abstract

The object of this article is to find out whether or not the book known as *Tafsir al-Jailani* which is attributed to Abdulqadir Jailani (d. 561/1166) and published in 2009 by two different publishing houses in Istanbul and Beirut really belongs to him. The literary style and the contents of the aforementioned book exegesis raise some question marks about its attribution to Jailani. Upon its examination, it is seen that the author named his book as *al-Fawatih al-Ilahiyya wa al-Mafatih al-Ghaybiyya*. It is also known by the expert of the field since

* Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tasavvuf Bilim Dalı Doktora Öğrencisi (orkhan_musaxan@yahoo.com)

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (ntosun@hotmail.com)

Haji Khalifa (d. 1067/1657) that an exegesis under this title belongs to Baba Ni'matullah Nahchiwani (d. 920/1514). Moreover, the existence of quotations from Ibn al-Arabi's *Fusus al-Hikam* in this exegesis makes it impossible to attribute it to Jailani, because Ibn al-Arabi lived after Jailani. Most importantly, at the end of the original author copy of this Arabic exegesis with the title *al-Fawatih al-Ilahiyya* dated 901 (1496), the author clearly mentioned his name as Ni'matullah b. Mahmud Nahchiwani. As a result of the researches, it is concluded that this book published by the title *Tafsir al-Jailani* does not belong to Abdülqâdir Jailani, but to Baba Ni'matullah Nahchiwani.

Keywords: Abdülqâdir Jailani, Ni'matullah Nahchiwani, *Tafsir al-Jailani*, Allegorical Exegesis of the Qur'an (*al-tafsir al-ishari*), *al-Fawatih al-Ilahiyya wa al-Mafatih al-Ghaybiyya*,

Giriş

Bir eserin müellifine değil de, yanlışlıkla başka birisine nispet edilmesi, yazma eserlerde zaman zaman karşılaşılan bir durumdur. Bu nispetlerin birkaç sebebi vardır. Birincisi, eseri kopyalayan müstensihlerin bilgi eksikliğidir. Bu durum, özellikle müellifin kendi adını eserin içinde zikretmediği durumlarda ortaya çıkar. Müstensih, iyi bir araştırma yapmadan eserin başka bir şahıs tarafından yazıldığını sehven kaydetmesiyle oluşur. Yanlış nispetin ikinci sebebi, eserin muhtevasının meşhur bir şahsın üslubuna çok benzemesidir. Gerçek yazarın ismini bilmeyen müstensihler, üsluptan yola çıkarak eseri tahmin üzere diğer şahsa nispet edebilmektedirler. Üçüncü muhtemel sebep ise, eseri, meşhur ve sevilen bir şahsa nispet ederek onun şöhretinden istifade etme ve böylece eseri sahaflarda daha yüksek fiyata satma beklentisi olabilir.

Bir âlimin şöhretinden istifadeye misal olarak Alâeddin Buhârî'nin (ö. 841/1438) İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) *Fusûs*'una yazdığı *Fezâihu'l-mülhidîn* isimli reddiyesinin meşhur mütekellim Sa'deddin Taftâzânî'ye (ö. 792/1394) nispet edilmesi gösterilebilir.¹ Eserin yanlış müellife nispetinde muhteva ve üslubun şöhret sahibi bir âliminkine benzer olmasına misal, İbnü'l-Arabî'ye nispet edilen *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*,² *Tuhfetü's-Sefere*,³

1 İsmail Fennî Ertuğrul, *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî*, haz. Mustafa Kara, İstanbul: İnsan Yay., 2008, s. 117-118.

2 İbnü'l-Arabî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, tahk. Mustafa Gâlib, Beyrut: Dâru'l-Endelüs, 1981. Eserin gerçek müellifi, Abdürrezzâk Kâşânî'dir.

3 İbnü'l-Arabî, *Hakikat Yolcularına Rehber-Tuhfetü's-Sefere*, trc. Hüseyin Şemsi Ergüneş, haz. M. Nedim Tan, İstanbul: İz Yay., 2010, s. 7-9.

Şeceretü'l-Kevn⁴ ve Tevhid Risalesi⁵ gösterilebilir.

Sehven başka bir şahsa nisbet edilen eserlerin son örneklerinden biri de Abdülkâdir Geylânî'ye nisbetle yayınlanan *Tefsîru'l-Ceylânî* isimli Arapça eserdir. Bu tefsir, 2009 yılında Beyrut ve İstanbul'da yayınlanmıştır. Beyrut baskısını hazırlayan (muhakkik) Ahmed Ferîd el-Mezîdî olup eser Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye tarafından beş cilt halinde neşredilmiştir. Bu baskıda muhakkik, eserin ismini *Tefsîru'l-Cilânî* olarak yazılmıştır. Eserin diğer baskısı yine aynı yıl olan 2009'da İstanbul'da Merkezü'l-Ceylânî li'l-buhûsi'l-ilmîyye tarafından yapılmıştır. Bu neşri hazırlayan (muhakkik) Muhammed Fâdîl Ceylânî (Geylânî) olup eser altı cilt hâlinde yayınlanmıştır. Muhakkik eserin ismini kapakta *Tefsîru'l-Ceylânî* şeklinde yazmıştır. Oysa her iki baskıda da eserin ilk sayfalarında müellif bu tefsiri *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtihu'l-gaybiyye* diye isimlendirdiğini açıkça söylemektedir. Bu isimle bilinen tefsir de Nakşbendî şeyhi olup Konya Akşehir'de medfûn olan Baba Ni'metullah Nahçivânî'ye (ö. 920/1514) âittir.⁶ Bu makalede eserin gerçek yazarının Geylânî değil, Nahçivânî olduğu delilleriyle birlikte ele alınacaktır.

A. Tefsirin İsimlendirilmesi ve Nispeti

Tefsîru'l-Ceylânî'nin mukaddimesi "Bu tefsir (...) Allah tarafından [gelen bir ilhamla] *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye vel-mefâtihu'l-gaybiyye el-mûdîha li'l-kelimi'l-Kur'âniyye ve'l-hikemi'l-furkâniyye* diye isimlendirildi"⁷ şeklinde sona ermektedir. Müellif eseri *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye* olarak isimlendirmesine rağmen, onu neşreden muhakkikler kapağa *Tefsîru'l-Ceylânî* veya *Tefsîru'l-Cilânî* yazmayı tercih etmişler, müellif olarak da Abdülkâdir Geylânî'yi göstermişlerdir. Oysa Abdülkâdir Geylânî'nin eserleri ve Geylânî'nin talebelerinin kendisinin sohbetlerinden derlediği telîfât içerisinde böyle bir tefsir ismi geçmemektedir.⁸ Fakat Gürer, Geylânî'nin 622/1225 senesinin

4 İbnü'l-Arabî, *Varlık Ağacı-Şeceretü'l-Kevn*, trc. Hüseyin Şemsi Ergüneş, haz. Ercan Alkan-Osman Sacid Arı-M. Nedim Tan, İstanbul: İz Yay., 2010.

5 İbnü'l-Arabî, *Nefsini Bilen Rabbini Bilir*, Tercüme ve şerh: M. Esad Erbilî, haz. Ercan Alkan, İstanbul: Hayy Kitap, 2011, s. 13-17. Eserin gerçek müellifi Evhadüddin Balyânî'dir.

6 Ni'metullah Nahçivânî, *el-Fevâtihul-İlâhiyye vel-mefâtiहुl-gaybiyye*, İstanbul: el-Matbaatü'l-Osmâniyye, 1325/1907, 2 cilt.

7 Abdülkâdir Ceylânî (Geylânî), *Tefsîru'l-Ceylânî*, tahk. M. Fâdîl Ceylânî, İstanbul: Merkezü Ceylânî li'l-buhûsi'l-ilmîyye, 2009, I, 34; a. mlf., *Tefsîru'l-Cilânî*, tahk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2009, I, 52.

8 Süleyman Uludağ, "Abdülkâdir Geylânî", *DİA*, I, 236-237; Said b. Musfir b. Muferrih el-Kahtânî, *eş-Şeyh Abdülkâdir el-Ceylânî ve ârâuhu'l-i'tikâdiyye ve's-süfiyye*, Dubey 1998, s. 54-

de istinsah edilmiş bir tefsirinden şöyle bahsetmiştir: “*Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm (Miskû’l-hitâm)*: “Trablus Şam’daki eş-Şeyh Reşîd Kerâme Kütüphanesi’ndeki iki cüz halinde (istinsah târihi: 622/1225) ve eksik bir nüshası da ed-Dâiretü’l-Hindiyye’de (Bağdat) mevcuttur.”⁹ Bu cümlelerde de, o tefsirin adının *el-Fevâtihu’l-ilâhiyye* olmadığı açık bir şekilde bellidir.

Eseri neşreden muhakkikler, kapakta asıl ismi değil de niçin *Tefsîru’l-Ceylânî/Cilânî* ismini tercih ettiklerini belirtmemişlerdir. Ayrıca İstanbul neşrinin muhakkiki eseri farklı dillere tercüme ettirmeyi planladıklarını da önsözde eklemiştir.¹⁰ Bu tercümelerden Türkçe olanı Dilaver Gürer başkanlığında bir grup akademisyen tarafından yapılmış ve İstanbul’da 2012 yılında altı cilt hâlinde Ceylânî İlim Araştırma ve Yayın Merkezi tarafından *Geylânî Tefsiri* adıyla neşredilmiştir.

el-Fevâtihu’l-ilâhiyye ve’l-mefâtihu’l-gaybiyye isimli eseri Taşköprizâde (ö. 968/1560),¹¹ Kâtib Çelebi (ö. 1068/1657),¹² İsmâil Paşa (ö. 1339/1920),¹³ Zirikli,¹⁴ Ömer Rızâ Kehhâle,¹⁵ Bursalı Mehmed Tâhir¹⁶ ve Ömer Nasuhi Bilmen¹⁷ Baba Nimetullah Nahçivânî’ye¹⁸ nisbet etmişlerdir. Ayrıca tef-

62; Dilaver Gürer’e göre Abdülkâdir Geylânî’nin (kendi kaleminden çıkmış) tek te’lif eseri *el-Gunye*’dir. Said el-Kahtânî’de aynı kanaati paylaşmaktadır. Bk. Dilaver Gürer, *Abdülkâdir Geylânî, Hayâtı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yay., 2009, s. 109-128; Said b. Musfir b. Muferrih el-Kahtânî, *eş-Şeyh Abdülkâdir el-Ceylânî ve ârâuhu’l-i’tikâdiyye ve’s-süfiyye*, s. 54;

9 Dilaver Gürer, *age*, s. 123; Ayrıca bk. Yunus eş-Şeyh İbrâhim es-Sâmerrâî, *eş-Şeyh Abdülkâdir el-Geylânî, hayâtühû âsâruhu*, Bağdat [ts.], s. 16.

10 Tefsirin muhakkiki “Bu tefsir Türk, Urdu, İngiliz ve Alman dillerine çevrilmeye başlanmıştır” demektedir. Bk. Abdülkâdir Geylânî, *Tefsîru’l-Ceylânî*, İstanbul 2009, I, 30.

11 Taşköprizâde, *eş-Şekâiku’n-Nu’mâniyye fi ulemâi’d-devleti’l-Osmaniyye*, tahk. Ahmed Subhi Furat, İstanbul 1405/1985, s. 356.

12 Kâtib Çelebi, *Keşfu’z-Zünûn an Esâmî’l-Kütüb ve’l-Fünûn*, haz. M. Şerefettin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1971, II, 1292.

13 Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü’l-Ârifin, Esmâu’l-Müellifin ve Âsârü’l-Musanifin*, İstanbul 1951, II, 497.

14 Hayreddin ez-Zirikli, *el-A’lâm, Kâmusu Terâcim li’eşheri’r-Ricâli ve’n-Nisâi ve’l-Musta’rebin ve’l-Müsteşrikîn*, Lübnân-Beyrut: Dâru’l-İlm el-Melâyîn, 2002, VIII, 39.

15 Ömer Rıza Kehhâle, *Mu’cemü’l-Müellifin Terâcimu Musanifil’l-Kütübî’l-Arabiyye*, Beyrut: Müessesetür-Risâle, 1993, IV, 37.

16 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmiri, 1333/1915, I, 40.

17 Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Târihi: Tabakâtu’l-Müfessirin*, İstanbul: Bilmen Yay., 1974, II, 628.

18 Nahçivânî’nin vefâtı milâdi 1514 Taşköprizâde’nin vefâtı 1560 olduğuna göre Nahçivânî’nin tefsirini zikreden en erken kaynak *Şekâik*’tir.

sir Ni'metullah Nahçıvânî'ye nisbetle *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtihu'l-gaybiyye* başlığı altında II. Abdülhamid zamanında Tetkik-i Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi'nin 18 Rebiulevvel 1325/1907 tarih ve 35 numaralı ruhsatnamesi üzerine Matbaa-i Osmaniye'de iki cilt olarak İstanbul'da basılmıştır. Yine aynı tefsir Ni'metullah Nahçıvânî'ye nisbetle *et-Tefsîru's-Sûfi el-Kâmil li'l-Kur'ani'l-Kerim: el-Fevâtihu'l-ilâhiyye vel-mefâtihu'l-gaybiyye el-mûdiha li'l-kelimi'l-Kur'âniyye ve'l-hikemi'l-furkâniyye* adıyla Mısır'da 1999'da Dâru Rikâbî tarafından yeni baskısı yapılmıştır.¹⁹ Zikri geçen biyografi kitaplarında ve eserin neşirlerinde *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye*'nin Baba Ni'metullah Nahçıvânî'ye âdiyeti konusunda herhangi bir şüphe zikredilmemiştir.

Daha da önemlisi, *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye*'nin İstanbul'da Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed bölümü, 128 numarada kayıtlı olan 901 (1496) tarihli müellif hattı nüshanın sonunda yazar kendi adını açıkça kaydetmiştir. İbâre şöyledir: “Ketebehû muharriruhu'l-fakîru'l-hakîr, hâdimu'l-fukarâ ve turâbu akdâmihim Ni'met(ullah) b. Mahmûd en-Nahçıvânî, hedâhu'llâhu sevâet-tarîk... fî sene ihdâ ve tis'u mi'e” (vr. 405^a).

Zaten eseri *Tefsîru'l-Cilânî* adıyla Beyrut'ta yayınlayan muhakkik Ahmed Ferîd el-Mezîdî de bu meselenin kısmen farkındadır. Esere yazdığı önsözde şöyle der: “Bu eser, hicrî 920 senesinde vefat eden Hanefî müfessir Ni'metullah b. Mahmûd en-Nahçıvânî'ye de nispet edilmektedir. Burada eserin hangisine nispetinin doğru olduğu konusunda kesin bir tercih yapmak mümkün değildir.”²⁰

Eseri İstanbul'da yayınlayan muhakkik ve mütercimler ise Nahçıvânî'den hiç bahsetmemişler, eserin asıl ismi ve âdiyeti konusuna temas etmemişlerdir. Eserin Nahçıvânî'ye âdiyetinin farkında olmayan bir araştırmacı da İzmir'de Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir branşında “Abdülkâdir Geylânî ve Tefsir Metodu” isminde yüksek lisans tezi hazırlamıştır.²¹

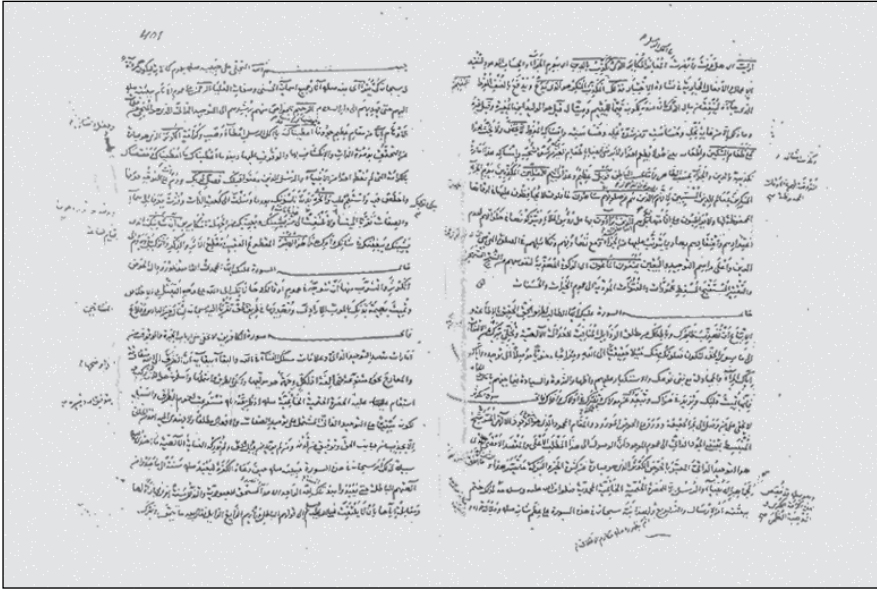
B. Tefsirin Yazma Nüshaları

Eseri İstanbul'da yayınlayan muhakkik Muhammed Fâdil Geylânî, yazma nüshalar hakkında özetle şu bilgileri verir:

19 Orkhan Musakhanov, *Ni'metullah Nahçıvânî'nin Hidâyetü'l-İhvânî - Metin, Tercüme ve İnceleme*, s. 7.

20 Abdülkâdir Cilânî (Geylânî), *Tefsîru'l-Cilânî*, nşr. Ahmed Ferîd el-Mizyedî, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2009, I, 3-4.

21 Ayşenur Kılıç, *Abdülkâdir Geylânî ve Tefsir Metodu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012.

Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., III. Ahmed, no: 128

B.1. Abdülkâdir Geylânî'nin Kayıp Müellif Nüshası²²

Muhakkik birkaç asır önce Bağdat'ta Geylânî'nin kendi el yazısıyla bir tefsirin olduğunu ancak bu nüshanın sonradan kaybolduğunu kütüphane görevlilerinden şifâhî olarak nakletmektedir.²³ Hâlen kayıp olan bu tefsirin içeriği de meçhuldür.

B.2. Hicrî 622 İstinsah Tarihli Bir Cildi Eksik Hindistan Nüshası²⁴

Muhakkik bu nüshanın ismi dışında başka herhangi bilgi vermemektedir. Anlaşılan o nüshaya da ulaşamamıştır. Dolayısıyla muhtevâsı da meçhuldür.

B.3. Elif (A) Nüshası

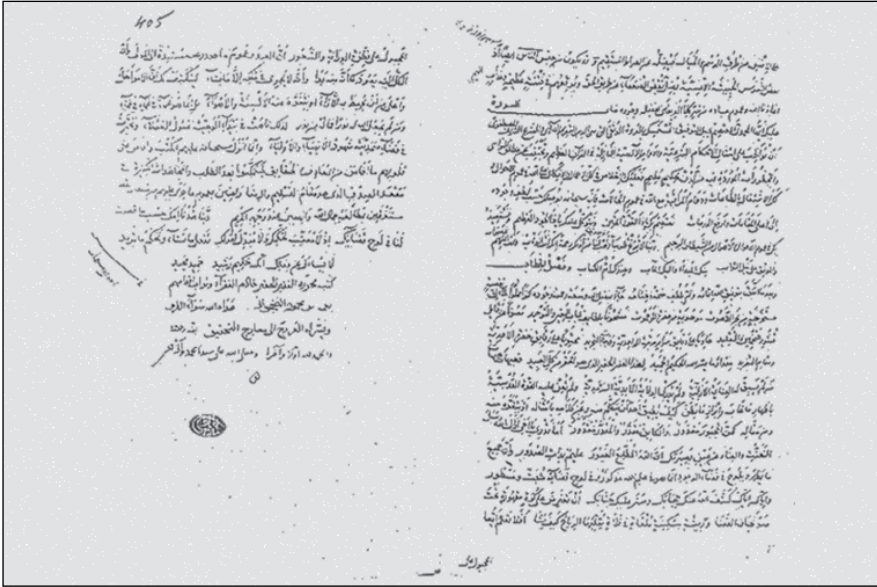
İstanbul neşrine esas alınan nüshadır.²⁵ Muhakkik eserin neşrine temel teşkil eden "Elif" nüshasının hangi kütüphanede veya özel şahısta bulunduğu, istinsah tarihi gibi konular hakkında bilgi vermemiştir. Birinci cildin baş

22 Seyyid Nürî Muhammed Sabrî, *Mektebetü'l-medreseti'l-Kadiriyyeti'l-âmme fi Bağdâd*, [Bağdat: Matbaatü'l-Maârif, 1982], s. 23.

23 Abdülkâdir Geylânî, *Tefsîru'l-Ceylânî*, I, 26.

24 Abdülkâdir Geylânî, *age*, I, 25.

25 Abdülkâdir Geylânî, *age*, I, 25.

Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., III. Ahmed, no: 128

tarafında Elif nüshasından verilen örnek sayfalardan bazılarının sonunda bir müstensih tarafından eklendiği anlaşılan ve bu sebeple ilmî bir değeri olmayan “min tefsiri (...) Abdülkadir el-Ceylânî”²⁶ ifadesi bulunmaktadır. Bu tür bir ifade, ferağ veya istinsah kaydı değildir, dolayısıyla müteber olmayacağı, yazma eserlerle meşgul olan uzmanlarca bilinmektedir.²⁷

Eseri Beyrut'ta yayımlayan Ahmed Ferîd el-Mezîdî'nin, Kahire'deki Dâru'l-kütübî'l-Mısriyye isimli kütüphanedeki yazma nüshayı esas aldığı anlaşılmaktadır. Nahçivânî'nin *el-Fevâtihü'l-İlâhiyye* isimli tefsirinin Türkiye'de birçok yazma nüshası bulunmaktadır.²⁸ Bizzat müellif tarafından kaleme alınan ve sonundaki ferağ kaydında yazar isminin kayıtlı olduğu Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki nüsha ise, bu konudaki şüpheleri ortadan kaldıracak niteliktedir.

26 Abdülkâdir Geylânî, *age*, I, 6,10.

27 Bk. Orhan Bilgin, “Ferağ Kaydı”, *DİA*, XII, 354-356.

28 Ni'metullah Nahçivânî'nin *el-Fevâtihü'l-İlâhiyye*'sinin bazı nüshaları, Süleymaniye Ktp., Hâlet Ef., no: 17; Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Ef., no: 29/1-29/2-29/3-29/4-29/5; Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. no: 29; Süleymaniye Ktp., Serez, no: 4032; Süleymaniye Ktp., Halet Ef., no: 17; Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdayî Ef., no: 76; Süleymaniye Ktp., Şehit Ali Paşa, no: 170-171; Süleymaniye Ktp., Hayri ve Abdullah Ef., no: 157.

C. Tefsirin Muhtevası ve Üslûbu

İstanbul ve Beyrut'ta yayınlanan *Tefsîru'l-Ceylânî* nüshaları ile Nahçıvânî'nin *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye*'si muhtevâ yönünden karşılaştırılınca, müstensihlerin tasarrufundan kaynaklandığı anlaşılan bazı küçük nüsha farklarından ve kısaltmalardan başka muhtevayı değiştirecek bir fark bulunmadığı ve bunların temelde aynı eser olduğu anlaşılmıştır.

Tefsîru'l-Ceylânî ismiyle basılan eser ile Nahçıvânî'nin tefsiri karşılaştırıldığında, bu iki eserin yüzde 80 oranında aynı olduğu, ancak *Tefsîru'l-Ceylânî* adıyla basılanın bazı cümlelerinde kısaltmalara gidildiği görülmektedir. Eğer bugün elimizde tefsirin Geylânî'ye nisbet edilen ve istinsah tarihi, Nahçıvânî'nin eseri telif ettiği (ve nüshası Topkapı Sarayı'nda olan) hicrî 901 tarihinden daha eski bir yazma nüshası olsaydı, bu durumda eserin kısa versiyonunun önce Geylânî tarafından yazıldığı, sonra Nahçıvânî tarafından bazı küçük ilavelerle genişletildiği ihtimali üzerinde düşünülebilirdi. Ancak Geylânî'ye nisbet edilen nüshaların ya tarihsiz ya da hicrî 1275 gibi çok geç dönemlere âit olması, bu ihtimali ortadan kaldırmakta ve bir müstensihlin tasarrufu ile küçük kısaltmalar yapıldıktan sonra başka bazı müstensihlerce sehven Geylânî'ye nisbet edildiği kanaatini ortaya koymaktadır.

Eserin muhtevâsında, İbnü'l-Arabî ve sonrasında gelişen tasavvuf terimlerinin sıkça kullanıldığı görülmektedir. Vahdet-i vücûd düşüncesi bu tefsirin omurgasını teşkil eder. Oysa Geylânî'nin *Fethu'r-Rabbânî* ve *Gunye* gibi eserlerinde böyle bir üslup yoktur. Daha ilginç olanı, bu tefsirde, İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) *Fusûsu'l-hikem* isimli eserinden nakiller vardır. Oysa İbnü'l-Arabî bulunduğu üzere, Geylânî'den sonra yaşamıştır. Geylânî hicrî 561 senesinde vefat ettiğinde, İbnü'l-Arabî henüz bir yaşında bebek idi. Dolayısıyla İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-hikem*'inden nakil yapan bu tefsirin yazarı, daha sonra yaşamış birisi olmalıdır ki, hicrî 920'de vefat eden Nahçıvânî tarih olarak da buna uygundur. İbnü'l-Arabî'den yapılan iktibaslara örnek olarak aşağıdaki metni verebiliriz:

Nî'metullah Nahçıvânî'nin *el-Fevâtihü'l-İlahiyye*'si Osmanlı dönemi matbû nüshası, I, 87:

”سلطان العارفين وبرهان الواصلين أعنى أبا يزيد البسطامي عمت بركات أنفاسه الشريفة على عموم الفقراء المتوجهين نحو فضاء التوحيد حيث قال: 'لو أن العرش وما حواه مائة ألف ألف مرة في زاوية من زوايا قلب العارف ما أحس.'

وأيضاً قد جاء بعده رأس الموحدين ورئيس أرباب التحقيق واليقين محي الملة والدين الذي هيج بحر

الوحدة تهيجاً شديداً إلى حيث يترشح من تيار قلبه الزخار رشحات المعارف والحقائق على ذوي العزائم الصحيحة المقتضية إثر طريقه - قدس الله روحه العزيز وأرواحهم وشكر الله سعيه ومساعدتهم - حيث قال في فصوص الحكم: 'وهذا وسع أبي يزيد في عالم الأجسام' بل أقول: 'لو أن ما لا يتناهى وجوده قدر انتهاء وجوده مع العين الموجدة له في زاوية من زوايا قلب العارف ما أحس بذلك.'²⁹

Tercümesi:

Âriflerin sultanı, vâsıl olanların burhanı Bâyezid-i Bistamî (onun şerif nefeslerinin bereketleri tevhid fezasına yönelen fakirlerin hepsinin üzerine olsun) şöyle diyor: 'Eğer arş ve arşın kapladığı şeylerin yüz bin katıyla ârifin kalbinin bir köşesinde bulunsaydı ârif onu duymazdı.'

Sonra onun sahih ve azimetler üzere olan yolunu takip edenlerin kalplerine onun zengin ve engin kalbinin akımından mârifet ve hakikat dalgaları akıtan, vahdet denizini harekete geçiren muvahhidlerin başı, tahkik ve yakın erbabının reisi Muhyî'l-mille ve'd-dîn -Allah onun [İbnü'l-Arabî] aziz ruhunu takdis etsin. Allah onların [Ebû Yezîd el-Bistâmî ve İbnü'l-Arabî] ruhlarının takdis, sa'y ve mesailerini meşkûr etsin- *Fusûsu'l-hikem* isimli eserinde şöyle diyor: 'Bu Ebû Yezîd'in cisimler âlemindeki genişliğidir.' Ben de şöyle derim: 'Varlığının ucu bucağı olmayan bir şeyin, varlığının bir sonu olacağı farz olursa da o şey onu meydâna getiren ilk oluşla birlikte ârifin kalbinin bir köşesinde bulursa, ârif onu yine hissetmezdi.'

Abdülkâdir Geylânî, *Tefsîru'l-Ceylânî*, I, 218:

"سلطان العارفين وبرهان الواصلين عمت بركات أنفاسه الشريفة على عموم الفقراء المتوجهين نحو فضاء التوحيد حيث قال: 'لو أن العرش وما حواه مائة ألف مرة في زاوية من زوايا قلب العارف ما أحس.'"

قد جاء بعده رأس الموحدین ورئيس أرباب التحقيق واليقين محى الملة والدين الذي هيج بحر الوحدة تهيجاً شديداً إلى حيث يترشح من تيار قلبه الزخار رشحات المعارف والحقائق على ذوي العزائم الصحيحة المقتضية إثر طريقه - قدس الله روحه العزيز وأرواحهم وشكر الله سعيه ومساعدتهم - حيث قال: 'وهذا وسع أبي يزيد في عالم الأجسام بل أقول: لو أن ما لا يتناهى وجوده قدر انتهاء وجوده مع العين الموجدة له في زاوية من زوايا قلب العارف ما أحس بذلك.'³⁰

29 Ni'metullah Nahçıvânî, *el-Fevâtihi'l-ilâhiyye ve'l-mefâtihi'l-gaybiyye*, İstanbul: el-Matbaatü'l-Osmânî, 1325/1907, I, 87.

30 Abdülkâdir Geylânî, *Tefsîru'l-Ceylânî*, İstanbul 2009, I, 218.

Tercümesi:

Âriflerin sultanı, vasıl olanların burhanı şöyle buyuruyor: ‘Eğer arş ve arşın kapladığı şeylerin yüz bin katıyla ârifin kalbinin bir köşesinde bulunsaydı ârif onu duymazdı.’

Sonra onun sahih ve azimetler üzere olan yolunu takip edenlerin kalplerine onun zengin ve engin kalbinin akımından mârifet ve hakikat dalgaları akıtan, vahdet denizini harekete geçiren muvahhidlerin başı, tahkik ve yakîn erbabının reisi Muhyî'l-mille ve'd-dîn -Allah onun [İbnü'l-Arabî] aziz ruhunu takdis etsin. Allah onların [Ebû Yezîd el-Bistâmî ve İbnü'l-Arabî] ruhlarını takdis, sa'y ve mesailerini meşkûr etsin-şöyle buyuruyor: ‘Bu Ebû Yezîd’in cisimler âlemindeki genişliğidir. Ben şöyle derim: ‘Varlığının ucu bucağı olmayan bir şeyin, varlığının bir sonu olacağı farz olursa da O şey onu meydâna getiren ilk oluşla birlikte ârifin kalbinin bir köşesinde olsa, onu yine bilgisinde hissetmezdi.

Yukarıda verilen Ni'metullah Nahçivânî'nin *el-Fevâtihü'l-İlahiyye*'nin Osmanlı baskısında ve Süleymaniye Kütüphanesi Hâlet Efendi bölümündeki yazmada (nr. 17, vr. 42^b) *Fusûsu'l-hikem* ibaresi geçmekteyken Geylânî'ye nispet edilen tefsirde ve Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi bölümündeki yazmada (nr. 29/1, vr. 75^b) bu ibâre geçmemektedir. Ancak metin hemen hemen aynıdır.

Bu cümlelerin neredeyse aynısı, Nahçivânî'nin *Hidâyetü'l-İhvân* isimli risâlesinde de bulunmaktadır:³¹

”قال سلطان العارفين وبرهان الواصلين أبو يزيد البسطامي -قدّس الله روحه العزيز-
مخبراً لك منتهياً عليك عن سعة قلبك وفسحة صدرك أيها الطالب للمعرفة واليقين والقاصد
لمقام الاطمئنان والتمكين” لو أنّ العرش وما حواه مائة ألف ألف مرة في زاوية من زوايا قلب
العارف ما أحسن.“

ثمّ أنظر بعد ذلك كيف بالغ الشيخ الأكبر مهيج بحر الحقيقة ومرّوج أسرار الطريقة محي³² الملة
والدين العربيّ - قدّس سرّه - ”لو أنّ ما لا يتناهي وجوده قدّر انتهاء وجوده في زاوية من زوايا
قلب العارف ما أحسن.“

Tercümesi:

31 Ni'metullah Nahçivânî, *Hidâyetü'l-İhvân*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 2386, vr. 34b-35a; Orkhan Musakhanov, *Ni'metullah Nahçivânî'nin Hidâyetü'l-İhvân*'i, s. 135.

32 Ni'metullah Nahçivânî, *Hidâyetü'l-İhvân*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 2386, vr. 34^b-35^a; Orkhan Musakhanov, *Ni'metullah Nahçivânî'nin Hidâyetü'l-İhvân*'i, s. 135.

Ey güvenilir kalp gözüyle gören, âriflerin sultanı, hayrette kalmış ve vâsıl olanların burhanı Ebû Yezîd Bistâmî'nin -Allah azîz rûhunu takdîs etsin- kalbinin enginliği ve sadrının genişliğini sana haber vererek ve seni uyandırarak 'Eğer arş ve arşın kapladığı şeylerin yüz bin katıyla ârifin kalbinin bir köşesinde bulunsaydı arif onu duymazdı.' dediğinden idrâk etmek istediğin şeyleri Allah sana gösterebilir. Sonra hakikat denizini harekete geçiren tarikat sırlarını ortaya koyan Şeyh-i Ekber Muhyiddîn Arabî'nin -Allah sırrını takdîs etsin - bunu nasıl ileri götürdüğüne bak: 'Varlığının ucu bucağı olmayan bir şeyin, varlığının bir sonu olacağı farz olursa da (O şey onu meydâna getiren ilk oluşla birlikte)³³ ârifin kalbinin bir köşesinde onu yine bilgisinde hissettiremezdi.'

Tefsîrû'l-Ceylânî ile Nahçivânî'nin *el-Fevâtihü'l-İlâhiyye* ve *Hidâyetü'l-İhvân* isimli eserlerinden nakledilen bu ifadeler, *Fusûsu'l-Hikem*'deki cümlelerle (Afifî neşri, s. 88) nerdeyse aynıdır:

”يقول أبو يزيد في هذا المقام:

’لو أن العرش وما حواه مائة ألف ألف مرة في زاوية من زوايا قلب العارف ما أحس بها. وهذا وسع أبي يزيد في عالم الأجسام. بل أقول: لو أن ما لا يتناهى وجوده يقدر انتهاء وجوده مع العين الموجودة له في زاوية من زوايا قلب العارف ما أحس بذلك في علمه.“

Tercümesi:

Bu makamda Ebû Yezîd el-Bistâmî şöyle diyor: 'Eğer arş ve arşın kapladığı şeylerin yüz bin katıyla ârifin kalbinin bir köşesinde bulunsaydı ârif onu duymazdı.' 'Bu Ebû Yezîd'in cisimler âlemindeki genişliğidir. Ben şöyle derim: "Varlığının ucu bucağı olmayan bir şeyin, varlığının bir sonu olacağı farz olursa da O şey onu meydâna getiren ilk oluşla birlikte ârifin kalbinin bir köşesinde onu yine bilgisinde hissettiremezdi."³⁴

Tefsîrin muhtevâ ve üslûbuyla ilgili şunları da eklemek gerekir. İstanbul neşrinin muhakkiki M. Fâdıl Geylânî, önsözde eseri takdim ederken "Şeyh vahdet-i vücûd felsefesinden tamamıyla uzaktır... Bu tefsirden vahdet-i vücûd konusunda nakledilen cümleler, şeyhe ilâve ve izâfe edilmiştir."³⁵ der. Bu ifade, tefsirin muhtevâsıyla örtüşmemektedir. Çünkü vahdet-i vücûd bağlamındaki cümleler eser içinde birkaç tane değildir. Neredeyse tefsirin tümü bu düşünce üzerine binâ edilmiştir.

33 Bu ibâre *Fusûsu'l-hikem*'de geçmekte metinde geçmemektedir.

34 İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-hikem*, tahk. E. Afifî, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1946, s. 88.

35 Abdülkâdir Geylânî, *Tefsîrû'l-Ceylânî*, I, 30.

Tefsirin üç yerinde³⁶ “Vahdet-i vücûd” ibâresi geçmektedir ki, bu ibâre Geylânî’den çok daha sonraları kullanılmaya başlanmıştır.³⁷ Vahdet-i vücûd ibaresinin yanı sıra *Tefsîrû’l-Ceylânî*’de İbnü’l-Arabî sonrası metafizik dönem tasavvufuna âit temel kavramlar sıkça geçmektedir: “A’yân-ı sâbite”,³⁸ “merâtibü’l-vücûd”, “ilm-i huzûrî”, “insân-ı kâmil”³⁹ ve “insan-ı kâmil” ile eşanlamlı terimler olan “mertebe-i Muhammedî”, “akl-ı küll”, “kalem-i a’lâ” kavramları bunlardan öne çıkanlardır.

Tefsirdeki vahdet-i vücûd fikrini özetleyen bâzı örnekler şunlardır:

Örnek 1:

“لا وجود حقيقة إلا للواجب الذي هو نفس الوجود”⁴⁰

Tercümesi: “Hakîkî vücûd sâhibi ancak nefsu’l-vücûd olan Vâcibu’l-Vücûddur.”

Örnek 2:

“لا موجود حقيقة إلا الله الواحد القهار”⁴¹

Tercümesi: “Hakîkî mevcûd ancak Vâhid, Kahrî olan Cenâb-ı Allah’tır.”

Örnek 3:

“لا موجود سواه ولا إله إلا هو”⁴²

Tercümesi: “Mevcûd ve ilâh olarak ancak O vardır.”

Örnek 4:

“ولو علموا ارتباط هذه الصور بذي الصورة وكوشفوا بوحدۃ الوجود وشهدوا أن لا موجود إلا

36 Abdülkâdir Geylânî, *age*, II, 6; III, 236; IV, 33.

37 “Vahdet-i vücûd” ibâresinin ne zaman ve kim tarafından kullanıldığı tartışmaları için bk. Mustafa Tahralı, “Fusûsu’l-Hikem, Şerhi ve Vahdet-i Vücûd ile Alâkalı Bâzı Mes’eleler”, Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi* içinde, haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, İstanbul: Dergâh Yay., 1987, I, 48-50.

38 A’yân-ı Sâbite fikrini terim anlamıyla ilk kullanan mütefekkir İbnü’l-Arabî’dir. bk. Suâd el-Hakîm, *İbnü’l-Arabî Sözlüğü*, trc. Ekrem Demirli, İstanbul: Kabalcı Yay., 2005, s. 90.

39 “İbnü’l-Arabî İslâm tasavvuf ve felsefe geleneğinde insân-ı kâmil deyimini kullanmış ilk kimsedir.” “İnsân-ı kâmil kavramı tasavvuf literatürüne Muhyiddin İbnü’l-Arabî tarafından yerleştirilmiştir.” Bk. Suâd el-Hakîm, *İbnü’l-Arabî Sözlüğü*, s. 369; Mehmet S. Aydın, “İnsân-ı Kâmil”, *DİA*, XXII, 330.

40 Abdülkâdir Geylânî, *age*, IV, 34.

41 Abdülkâdir Geylânî, *age*, IV, 34.

42 Abdülkâdir Geylânî, *Tefsîrû’l-Ceylânî*, V, 219.

الله الواحد القهار لجميع الأغيار⁴³

Tercümesi: “Eğer [Dehriyyun, Hukemâ ve mütekellimûn]⁴⁴ bu (görünen) sûretlerin sûretin sâhibiyle irtibatını bilse ve “vahdet-i vücûd”la mükâşef olmuş olsalardı şehâdet ederlerdi ki, ağyarın hepsi için Kakhâr, Vâhid olan Allah’ın dışında mevcut yoktur.”

Örnek 5:

“لا يخفى علي من انكشف بوحدة الوجود وتحقق عنده امتداده وسريانه على جملة الموجود⁴⁵”

Tercümesi: “Vahdet-i vücûdla münkeşif olmuş ve bunu kendinde tahakkuk ettirmiş kimseye, O’nun mevcudun cümlesi üzerine yayılması (imtidâd, sereyân) gizli kalmaz.”

Örnek 6:

“اللهم سبحانه خُصَّ عباده الذين تحققوا بوحدة الوجود وانكشفوا بنوره المستقل⁴⁶”

Tercümesi: “Allah Sübhânehû Teâlâ vahdet-i vücûdu tahakkuk ettiren ve O’nun müstakil nûruyla münkeşif olan kullarını hâlis kılsın.”

Örnek 7:

“والمكاشف المشاهد بنور الله المستغرق بمطالعة جماله لا يرى في الوجود إلا هو⁴⁷”

Tercümesi: “Allah’ın nuruyla müşâhid, mükâşif ve O’nun cemâlini mütalaa ile müstağrak olan kimse “Vücûd”da ancak O’nu görür.”

Örnek 8:

“أن العوالم وما فيها إنما هي من آثار الأوصاف المترتبة على الأسماء الذاتية الإلهية إذ للذات في

كل مرتبة من مراتب الوجود اسمٌ خاصٌ وصفةٌ مخصوصةٌ لها أثرٌ مخصوص الغير العددية⁴⁸”

Tercümesi: “Âlemler ve onun içindekiler, Zât-ı ilâhînin isimleri üzere tertip edilmiş niteliklerin eserleridir. Çünkü Zât için Vücûd mertebelerinden her bir mertebede o mertebeye has sınırsız sayıda isim, sıfat ve eser vardır.”

43 Abdülkâdir Geylânî, *age*, IV, 33.

44 Köşeli parantez içindeki üç gruptan metnin üstündeki paragraflarda bahsedilmektedir. Bk. Abdülkâdir Geylânî, *age*, IV, 32-33.

45 Abdülkâdir Geylânî, *age*, III, 236.

46 Abdülkâdir Geylânî, *age*, II, 6.

47 Abdülkâdir Geylânî, *age*, II, 5.

48 Abdülkâdir Geylânî, *Tefsîru'l-Ceylânî*, I, 35.

Örnek 9:

”﴿ذَلِكَ﴾...﴿لَتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ﴾ المحيط بذرائر الأكران ﴿يَعْلَمُ﴾ بعلمه الحضورى عموم ﴿مَا فِي السَّمَاوَاتِ﴾ أي علويات الأعيان الثابتة ﴿وَمَا فِي الْأَرْضِ﴾ سفليات التي هي الهويات الباطلة“⁴⁹

Tercümesi: “Bu göklerde a’yân-ı sâbite’nin yüceliklerinde ‘ve yeryüzünde’ bâtil hüviyetler olan süfîyatta ‘olanları’ huzûrî ilmiyle ‘bilen’ ekvânın zerrelerini ihata eden ‘Allah’ı bilmeniz içindir.”

Örnek 10:

”﴿خَلَقْتُمْ﴾ أظهركم وأوجدكم أولاً ﴿مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ﴾ التي هي عبارة عن المرتبة الفعالة المحيطة بجمع المراتب الكونية والكيانية إلا وهي المرتبة الجامعة المحمدية المسماة بالعقل الكل والقلم الأعلى“⁵⁰

Tercümesi: “O sizi’ ilk olarak ‘tek nefisten’ yani kevnî ve kiyânî mertebelerin hepsinde fâil, hepsini ihata eden mertebeden ibaret olan ve (tüm mertebeleri kendinde) toplayıcı akl-ı küll ve kalem-i a’lâ olarak da isimlendirilen mertebeleri Muhammedî’den ‘yarattı’ zuhura çıkardı ve varlık verdi.”

”أكمل المظاهر وأوليها لقبول التجليات الإلهية ... وأليقتها للتخلق بأخلاق الحق هو الإنسان الكامل القابل لانعكاس اشعة شمس الذات الاحدية المستهلك دونها عموم الكثرات والإضافات“⁵¹

Tercümesi: “O’nun dışında kesret ve izafetleri helâk edici, Zât-ı Ahadiyet güneşinin şualarının yansımaları kabil olan insân-ı kâmil, zuhura çıkmışların en kâmilî, ilâhî tecellileri kabule evlâ (...) ve Hakk’ın ahlâkıyla ahlaklanmaya en lâyük olmandır.”

Yukarıda *Tefsîru’l-Ceylânî*’den alıntılanan örnekler mezkûr eserin üslup ve muhteva açısından Abdülkâdir Geylânî’nin diğer eserlerindeki üslubuna benzemediğini, daha geç döneme âit kavramları ve üslubu ihtiva ettiğini göstermektedir. Örneklerden açıkça görüldüğü üzere *Tefsîru’l-Ceylânî*’de İbnü’l-Arabî sonrası metafizik dönem tasavvufuna âit kavramları hâkimdir.

Netice olarak, Geylânî’ye nisbet edilerek basılan tefsirin aslında Nahçivânî tefsiri olduğu anlaşılmaktadır. Tefsirin asıl adı *el-Fevâtihu’l-ilâhiyye ve’l-mefâtihu’l-gaybiyye*’dir. Eserin Topkapı Sarayı’ndaki müellif hattı yazma nüshasının sonunda yazarının Nahçivânî olduğu açıkça ifade

49 Abdülkâdir Geylânî, *age*, I, 537.

50 Abdülkâdir Geylânî, *age*, I, 363.

51 Abdülkâdir Geylânî, *age*, V, 393.

edilmiştir. Eserde, Geylânî'den daha sonra yaşamış olan İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-hikem*'inden bazı cümlelerin aynen nakledilmiş olması ve eserde İbnü'l-Arabî sonrası terminolojinin hâkim oluşu, bu tefsirin Geylânî'den çok sonra kaleme alındığını göstermektedir. Eseri neşreden muhakkikin örnek olarak verdiği yazma nüshalardaki kayıtlar ferâğ kaydı olmadığı için itimâda şâyan değildir. Eser, üslup olarak Geylânî'nin diğer eserlerine benzememektedir. Tasavvufta vahdet-i vücûd anlayışını benimsemiş bir sûfî tarafından kaleme alınmış olmalıdır. Nahçivânî de vahdet-i vücûd konusunda bir eser olan *Gülşen-i Râz'a* Farsça şerh yazmış bir mutasavvıftır ve söz konusu tefsirin gerçek müellifi odur. Eserin Türkçe'ye yeni bir tercümesi daha yapılmaktadır. Ali İhsan Türcan, Osmanlı dönemindeki iki ciltlik baskıyı esas alarak eserin birinci cildini *Nahcivânî Tefsiri* adıyla tercüme edip Ankara'da neşretmiştir (Ayrıntı Basımevi, 2014).

Kaynakça

- Abdülkâdir Ceylânî (Geylânî), *Tefsiru'l-Ceylânî*, tahk. M. Fâdul Ceylânî, İstanbul: Merkezü Ceylânî li'l-buhûsi'l-ilmiiye, 2009, VI cilt.
- _____, *Tefsiru'l-Cilânî*, nşr. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiiye, 2009, V cilt.
- Aydın, Mehmet S., "İnsân-ı Kâmil", *DİA*, XXII, 330-331.
- Bilgin, Orhan, "Ferağ Kaydı", *DİA*, XII, 354-356.
- Bilmen, Ömer Nasûhi, *Büyük Tefsir Târîhi: Tabakâtu'l-Müfessirîn*, İstanbul: Bilmen Yay., 1974.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333/1915.
- Ertuğrul, İsmail Fennî, *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî*, haz. Mustafa Kara, İstanbul: İnsan Yay., 2008.
- Gürer, Dilaver, *Abdülkâdir Geylânî, Hayâtı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yay., 2009.
- Hayreddin Ziriklî, *el-A'lâm, Kâmusu terâcim li'eşheri'r-ricâlî ve'n-nisâi ve'l-musta'rebin ve'l-müsteşrikîn*, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.
- İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, haz. E. Afîfî, Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1946.
- _____, *Hakikat Yolcularına Rehber-Tuhfetü's-Sefere*, trc. Hüseyin Şemsi Ergüneş, haz. M. Nedim Tan, İstanbul: İz Yay., 2010.
- _____, *Nefsini Bilen Rabbini Bilir*, Tercüme ve şerh: M. Esad Erbilî, haz. Ercan Alkan, İstanbul: Hayy Kitap, 2011.
- _____, *Tefsiru'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, tahk. Mustafa Gâlib, Beyrut: Dâru'l-Endelüs, 1981.
- _____, *Varlık Ağacı-Şeceretü'l-Kevn*, trc. Hüseyin Şemsi Ergüneş, haz. Ercan Alkan-Osman Sacid Arı-M. Nedim Tan), İstanbul: İz Yay., 2010.
- İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârîfîn, Esmâu'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, İstanbul 1951.
- Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-zünûn*, haz. M. Şerefettin Yalıtıkaya, Kilisli Rifat Bilge, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1971.
- Kılıç, Ayşenur, *Abdülkâdir Geylânî ve Tefsir Metodu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),

- Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012.
- Konuk, Ahmed Avni, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, İstanbul: MÜİFV Yay., 1987-1992.
- Musakhanov, Orkhan, *Ni'metullah Nahçıvânî'nin Hidâyetü'l-İhvân'ı - Metin, Tercüme ve İnceleme*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜSBE, İstanbul 2011.
- Ni'metullah Nahçıvânî, *el-Fevâtihul-İlâhiyye vel-Mefâtihul-Gaybiyye*, İstanbul: el-Matbaatü'l-Osmâniyye, 1325/1907.
- _____, *Hidâyetü'l-İhvân*, Nuruosmaniye Ktp., no: 2386.
- _____, *Hidâyetü'l-İhvan-Sûfîlerin Kelamcıları ve Felsefecileri Eleştirisi*, trc. Orkhan Musakhanov, İstanbul: İlk Harf Yay., 2012.
- Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin terâcimu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- Saîd b. Musfir b. Muferrih el-Kahtânî, *eş-Şeyh Abdülkâdir el-Ceylânî ve ârâhu'l-i'tikâdiyye ve's-sûfiyye*, Dubey 1998.
- Suâd el-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, trc. Ekrem Demirli, İstanbul: Kabalıcı Yay., 2005.
- Tahralı, Mustafa, "Fusûsu'l-Hikem, Şerhi ve Vahdet-i Vücûd ile Alâkalı Bazı Mes'eleler", Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi* içinde, haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, İstanbul: Dergâh Yay., 1987.
- Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'un-Nu'mâniyye fi ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*, tahk. Ahmed Subhî Furat, İstanbul 1405/1985.
- Tosun, Necdet, "Osmanlı Dönemi Sûfîlerinin Fars Dili ve Literatürüne Katkıları ve Bir Örnek Olarak Baba Ni'metullâh Nahçıvânî'nin Şerh-i Gülşen-i Râz'ı," *EKEV Akademi Dergisi*, sayı: 22, 2005, s. 103-110.
- Uludağ, Süleyman, "Abdülkâdir Geylânî", *DİA*, I, 234-239.